

מתוך: תלמוד דרך ארץ- מסכת מכות, בית מאיר תשס"ז, עמ' 161-184

הרב יהודה זולדן

תאונת דרכים קטלנית- רצח בשגגה?

(מכות ז ע"א - ח ע"א)

מבוא

א. שוגג קרוב למזיד, ומזיד

1. קרן זוית, מסתור בכביש

2. נהג עייף שנרדם על ההגה

3. נהג שהיה שיכור או מסומם

ב. שוגג

1. דרך ירידה- הגברת מהירות במכונית בירידה

2. קרן זוית - כשלא ראו זה את זה כלל

ג. עולה בשלב סולם מתולע ולא חזק- כשידוע לנהג שהרכב לא תקין

ד. שוגג קרוב לאונס

1. קרן זוית- כשהנהרג את ההורג ראה ויכל למנוע

2. ומצא- פרט לממציא עצמו

סיכום

מבוא

התורה מדגימה מהו רצח בשגגה, בסיטואציות המתרחשות ביער:

וְאִשֶּׁר יָבֵא אֶת רֵעֵהוּ בַּיַּעַר לְחַטֹּב עֵצִים וַנִּדְּקָה יָדוֹ בַּגֶּרֶן לְכַרֵּת הָעֵץ וַנִּשָּׁל הַבִּרְזֶל מִן הָעֵץ וַיִּמָּצֵא אֶת רֵעֵהוּ נִמֵּת הוּא יָנוּס אֶל אֶחָת הָעֵרִים הָאֵלֶּה וְחַי (דברים יט, ה)

יער הוא רשות משותפת לרבים, בה כל אחד יכול ללכת ולהסתובב ולכרות שם עצים. בשל כך נדרש מחוטב העצים להישמר ולהיזהר בעת כריתת העצים, כדי שלא יפגע באחר. חטיבת עצים ביער זו הדוגמא ממנה לומדים את עקרונות דינו של רוצח בשגגה.

בזמננו, יש מקום משותף אחר, בו מתרחשים מדי יום ביומו מעשי הרג - תאונות דרכים בכבישים.¹ הפרסומות מטעם משרד התחבורה באמצעי התקשורת האלקטרוניים, בעיתונות ובשטחי החוצות, שמטרתם להרתיע ולהזהיר את הנהגים, מצביעות על הנוהג ברכבו בניגוד לחוקי התנועה (לדוגמא עובר באור אדום, נוסע במהירות מופרזת, עוקף בפס לבן, ועוד), ופוגע והורג אחרים כעל - **רוצח!!!**

ההנחה היא שלנהגים הנוסעים במכוניותיהם על הכביש, אין כונה פלילית להרוג במזיד, רצונם להגיע למחוז חפצם ולא יותר. אעפ"כ הם נהגו על הכביש, התרשלו, והרגו נהג אחר, או הולך רגל. כלי הרכב בו הם נוהגים, יש בכוחו להזיק ואף להרוג, אם לא נוהגים בו בזהירות ועל פי חוקי התנועה. זהו "הברזל" שבידי הנהגים.²

¹ הרב עובדיה יוסף, בשו"ת יביע אומר חלק א - או"ח סימן יג, בתשובה מסיון תשי"ג, דן באשר לברכת הגומל בנסיעות. השואל בדבריו כותב: "שבאמת כל הדרכים בחזקת סכנה. כי כמעט אין **שבוע** שלא יהיה בו תאונות דרכים, בכל רחבי הארץ". יושם לב - התדירות של תאונות רכבים היא כמעט כל שבוע. ובתשובה כותב הרב עובדיה יוסף, שמברכים הגומל "היינו דוקא שאירע לו שבא לכלל סכנה וניצול, משא"כ הנוסע באוטובוס שהוא הוה ורגיל לכל העולם, ולא חיישינן למיעוטא דמיעוטא, אין מקום לברכת הגומל מצד הנסיעה". שנה אח"כ נשאל הר"ע יוסף בשו"ת יביע אומר חלק ב - או"ח סימן יד, על ברכת הגומל בטיסה, ושם הוא מתייחס לתשובתו בענין הגומל בנסיעה: "כשלא אירע דבר היוצא מגדר הרגיל, אין מקום לברך. וכמש"כ בספרי יביע אומר שם (סי' יג אות ז) לענין נסיעה באוטובוסים עירוניים. וצירפתי עוד שאין התאונות דרכים בעיר מצויים, והוי בגדר מיעוטא דמיעוטא". נראה שלאחר מעלה מחמישים שנה קשה להגדיר את אונות הדרכים בהם נפגעים הולכי רגל, כמיעוטא דמיעוטא. כל זה מבלי להתייחס לעצם הפסיקה של הר"ע יוסף באשר לחובת אמירת הגומל.

² על מנת לבחון אם כונתו של רוצח היתה להרוג בזדון, בודקים גם את סוג הכלי או האמצעי איתו הוא הרג ואם היה בכוחו כדי להרוג. אך לא כן ביחס לברזל. כך פוסק הרמב"ם הלכות רוצח ושמירת

בגמרא במסכת מכות בתחילת פרק שני (ז ע"א - ח ע"א), דנה הגמרא במצבים שונים, ועל פיהם ניתן ללמוד את העקרונות על פי הם נגדיר את מעשיו של העבריין הפוגע. ניתן להבחין בשלושה מצבים, כשאדם רצח ללא כוונת זדון: שוגג, שוגג קרוב לאונס, ושוגג קרוב למזיד.

דיניהם של הרוצחים הללו, בליווי דוגמאות הממחישות אותן, מפוזרות במהלך הסוגיה. על מנת להקל על הלומד, נציב בתחילת הדיון את דברי הרמב"ם המסכם את העקרונות, וממנו נחזור לסוגיית הגמרא על מנת לבסס את מקורותיו של הרמב"ם.³

כך כותב הרמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש ו, א-ה):

שלשה הם ההורגים בלא כוונה:

[1] יש הורג בשגגה והעלמה גמורה,⁴ וזהו שנאמר בו: "ואשר לא צדה" (שמות כא, יג), ודינו שיגלה לערי מקלט וינצל כמו שביארנו.

הנפש ג, א: "המכה את חבירו בזדון באבן או בעץ והמיתו, אומדין דבר שהכחו בו ומקום שהכחו עליו אם ראוי אותו חפץ להמית באבר זה או אינו ראוי". אך באשר לכלי ברזל, כותב הרמב"ם שם בהל' ד: "כלי ברזל לא נתנה לו תורה שיעור, ואם בכלי ברזל הכחו וימות רוצח הוא" (במדבר לה, טז) ואפילו במחט, והוא שיהיה לו חוד כמו מחט או שפור או סכין וכיוצא בהן, אבל אם הכחו בעשת של ברזל וכיוצא בה אומדין אותה כדרך שאומדין האבן או העץ. מכונית עשויה מברזל, וככל שנוהגים בה במהירות גבוהה, עוצמת הפגיעה שלה חזקה יותר. כאמור הנהגים אינם נוהגים על מנת להרוג במכונית, אבל בהיות המכונית כלי ברזל, יש להיזהר יותר.

³ דברי הרמב"ם הללו, לא מוסכמים במלואם על ראשונים אחרים. אעפ"כ נעזר בדבריו כבסיס לדיון. במהלך הלימוד יש לשים לב לשיטות האחרות.

⁴ במקום אחר מגדיר הרמב"ם מי הוא שוגג: "השוגג הרי הוא אשם, לפי שאילו הרבה בישוב הדעת ובהשמרות לא היה בא לידי שגגה" (רמב"ם מו"נ ג, מא). ראה גם: רמב"ם הל' שגגות ה, ו: "שהשוגג היה לו לבדוק ולדקדק ואילו בדק יפה יפה ודקדק בשאלות, לא היה בא לידי שגגה".

[2] ויש הורג בשגגה ותהיה השגגה קרובה לאונס. והוא שיארע במיתת זה מאורע פלא שאינו מצוי ברוב מאורעות בני אדם, ודינו שהוא פטור מן הגלות, ואם הרגו גואל הדם נהרג עליו.

[3] ויש הורג בשגגה ותהיה השגגה קרובה לזדון, והוא שיהיה בדבר כמו פשיעה או שהיה לו להזהר ולא נזהר. ודינו שאינו גולה, מפני שעונו חמור אין גלות מכפרת לו ואין ערי מקלט קולטות אותו שאינן קולטות אלא המחוייב גלות בלבד. לפיכך אם מצאו גואל הדם בכל מקום והרגו פטור. ומה יעשה זה? ישב וישמור עצמו מגואל הדם.

בדברים הבאים נעמוד על הקריטריונים הנדרשים על מנת להגדיר רוצח באחד מההגדרות המצוינים לעיל. נמקד את הגדרותינו סביב נהגים שפגעו פגיעה קטלנית באחרים- נהג, נוסעים, הולך רגל.⁵

⁵ כמובן שישנן גם מצבים אחרים בהם אדם יכול לרצוח בשגגה. אך מאחר והריגה בתאונת דרכים היא המציאות השכיחה ביותר לצערנו, על כן נתמקד בזה. כמו כן, נהג שמתרשל בנהיגה יכול גם לחבול בגופו או ברכושו של האחר (פגיעה גופנית או במכוניתו של האחר). גדרי מזיק וחובל אדם אחר או רכוש, מקומם במסכת בבא קמא, ולא כאן. אמנם ישנן נקודות השקפה בין רוצח בשגגה לחובל ומזיק, אך עיקר עיונו יתמקד בעיקר בנהג שהרג אחר בשגגה. ראה עוד: ראה גם: הרב ברוך ישר, "קווים לחוקת תחבורה במדינת ישראל", בצומת התורה והמדינה, ג, עמ' 184-186; הרב דרור ברמה, "רוצח בשגגה", אורות עציון, יג (תשמ"ח), עמ' 37-73; שמעון עודד כהן, "נהגים קטלנים לעיר מקלט", ממעין מחולה, 5 (תשנ"ז), עמ' 72-81; הרב יעקב אריאל, "חוקי התנועה ופיצויים על תאונות", תחומין, יט (תשנ"ט), עמ' 258-270; הנ"ל, "פיצויים על תאונות ונזקים לרכב", קובץ הציונות הדתית (תשס"ב), עמ' 481-488.

א. שוגג קרוב למזיד, ומזיד

1. קרן זוית, מסתור בכביש כשהפוגע יכל למנוע את הפגיעה

הנהגים והולכי הרגל, מודעים לסכנות שבכביש. על הכל מוטל להתבונן ולהסתכל היטב, בכל פעולה שהם עושים. הולכי הרגל נדרשים לכך בעיקר על מנת שלא להזיק לעצמם, והנהגים מצווים לעשות כן גם כדי שלא לפגוע פגיעות נפש באחרים - נהגים ונוסעים אחרים או הולכי רגל.

מקרים שכיחים בהם מתרחשות תאונות דרכים, הם כשהפוגע לא ראה, או לא היה יכול לראות את הנפגע (בעת עקיפה, נסיעה לאחור, צומת חשוכה, צומת שבפניה לצדדים יש מסתור וכדומה), אם כי כאמור גם על הנפגע מוטל להיזהר ולהישמר מפני פגיעה. מה דין הפוגע?

בגמרא (מכות ז ע"ב) נאמר:

תנו רבנן: "אם בפתע" (במדבר לה, כב) - פרט לקרן זוית.

קרן זוית היא נקודת מפגש בו הרצח והנרצח לא רואים זה את זה קודם לכן. משני הצדדים נדרש לשים לב ולפקוח עיניים. אמנם מי מהם שמחזיק בידו חפץ או מכשיר שעלול לפגוע באחר נדרש ממנו זהירות גדולה יותר.

הראשונים נחלקים במשמעות דרשה זו. האם הדרשה באה לפטור את הפוגע מלברוח לעיר מקלט, מחמת שהוא היה שוגג קרוב לאונס, או שאין הפוגע גולה לעיר מקלט, כי היה עליו לשים לב יותר והרי הוא שוגג קרוב למזיד. בסעיף זה נתמקד בדעת הסוברים שהוראת דרשה זו עוסקת בשוגג קרוב למזיד.

רבנו חננאל (שם) כותב:

פרט לקרן זוית □ דהוה ליה לעיוני.

כשישנה סבירות רבה שאחר עלול להיפגע ולהיהרג ממעשיו של אדם, וכשיש אפשרות לבדוק היטב האם אכן בא רכב או הולך רגל ממול, מוטל על הפוגע לעיין ולהתבונן לפני

הפגיעה, ואם לא עשה כן הרי הוא שוגג קרוב למזיד. דבר זה נלמד מנוסח שאלת הגמרא בבבא קמא (לב ע"ב) על האמור במשנה במכות (ח ע"א):

הזורק את האבן לרשות הרבים והרג - הרי זה גולה. והא הכא דשוגג קרוב למזיד הוא, דאיבעי ליה אסוקי אדעתיה דברשות הרבים שכיחי אינשי, וקתני: הרי זה גולה!

בנוסח הגמרא במכות (ח ע"א) נוסח השאלה הוא אחר:

לרשות הרבים - מזיד הוא?⁶

תמיהת הגמרא, מדוע יש לראות את הזורק אבן לרשות הרבים כרוצח בשגגה, היה לו לעלות על דעתו שברשות הרבים מסתובבים אנשים, ויש סיכון רב שהוא יפגע באדם? גם מתוך הניסיונות של הגמרא להסביר את כוונת המשנה, ניכר שבכל מצב בו יכול היה הפוגע לצפות מראש שאחר עלול להיפגע היה לו לעשות כן משלא עשה זאת הרי הוא שוגג - כי אין לו כוונה פלילית, אך הוא קרוב למזיד - כי מעשהו היה יכול להימנע.

כך מיישבת הגמרא את הקושיה הלא אדם שזורק אבן לרשות הרבים הרי הוא שוגג קרוב למזיד:

אמר רב שמואל בר יצחק: בסותר את כותלו. **איבעי ליה לעיוני!** בסותר את כותלו בלילה. **בלילה נמי איבעי ליה לעיוני!** בסותר את כותלו לאשפה. האי אשפה היכי דמי? אי שכיחי בה רבים, פושע הוא! אי לא שכיחי בה רבים, אנוס הוא!

אמר רב פפא: לא צריכא, אלא לאשפה העשויה ליפנות בה בלילה ואין עשויה ליפנות בה ביום, ואיכא דמקרי ויתיב, פושע לא הוי - דהא אינה עשויה ליפנות בה ביום, אונס נמי לא הוי - דהא איכא דמקרי ויתיב.

⁶ הרמב"ן והמאירי במכות שם, וכן התוס' בבא קמא לב ע"ב ד"ה מיתיבי, מסבירים שגם כונת הגמ' במכות לשאול שזורק אבן לרה"ר הוא שוגג קרוב למזיד. ראה גם ברמב"ם בהל' רוצח ו, ו.

במקום בו מסתובבים אנשים נוספים - "שכיחי בה רבים" בודאי שיש להימנע מזריקת אבן לרשות הרבים, והזורק הוא אכן פושע, וכפי שסוברים חכמים בגמרא בסנהדרין (עט ע"א) שהזורק אבן לתוך חבורה חייב. אך בשונה מזורק אבן למקום בו נמצאים רבים שדינו כמזיד, ובשונה מי שסותר כותלו לרשות הרבים בזמן שלא צפויים להיות שם אנשים, מכונית במהותה אינה נועדה להזיק, אם כי היא עלולה להזיק כשלא נוהגים בה על פי כללי הזהירות. בכבישים מסתובבים עוד אנשים ברכב או ברגל, ואמנם יש מקום להבחין בין יום ללילה, שהרי יש מקומות שבלילה למשל התנועה מועטה, וכמעט ואין נוסעים שם, אף על פי כן, על הנהג הפוגע היה להיזהר.

הרמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש ו, י) רואה בהורג בקרן זוית שוגג קרוב למזיד, אם כי הוא איננו מפרט את טעם הדין:

אם נכנס לקרן זוית והמיתו שם בשגגה, או שדחפו בגופו, או שנתכוון לזרוק שתיים וזרק ארבע, ...הרי כל אלו קרובין למזיד ואינן נקלטין.⁷

נושאי כליו של הרמב"ם, מצביעים על סתירה מסוגיה דומה העוסקת בנוק לרכוש שגרם הפוגע כשהנוק התרחש בקרן זוית, שם הפוגע פטור. כך נאמר בגמרא בבבא קמא (כו ע"ב):

המניח את הכד ברשות הרבים, ובא אחר ונתקל בה ושברה - פטור. אמאי פטור, איבעי ליה לעיוני ומיזל? אמרי דבי רב משמיה דרב: בממלא רשות הרבים כולה חביות; שמואל אמר: באפילה שנו; רבי יוחנן אמר: בקרן זוית.

רש"י שם מפרש:

בקרן זוית - כשנכנסין ממבוי למבוי מן הצד הניחה בצד המבוי אצל הקרן וכשהחזיר זה פניו לא ראה אותה.

⁷ כך כותב גם המאירי שם.

גם שם מקשה הגמרא מדוע החובל פטור, היה עליו לעיין ולהסתכל. תשובת רבי יוחנן היא שהמזיק את רכוש חברו, כשהוא מונח בקרן זוית - פטור. רבי יוסף קארו, שואל בכסף משנה שם, מדוע המזיק לרכוש חברו המונח בקרן זוית יהיה פטור, ואילו ההורגו בקרן זוית יהיה חייב לגלות לעיר מקלט? הוא מיישב בדרך מסוימת.

הרב דוד בן זמרא, הרדב"ז (שו"ת רדב"ז חלק ה סימן שד) מציע הבחנה מהותית בין פגיעת נזיקין לבין רצח בשגגה:

דהתם גבי נזיקין איכא למימר דאנוס הוא שהרי הנזק בא פתאום כשזה יוצא מזווית זו ונכנס בזווית אחרת. אבל לגבי מיתה, אי אפשר אם לא שהיה רץ בכח וסכינו בידו או אחת משאר כלי משחית והרג את חברו. ולפיכך הוי קרוב למזיד ולא אנוס דהוה ליה ללכת בנחת כיון שיש בידו כלי משחית.⁸

כשאדם אוחז בכלי שיכול להשחית מוטל עליו להיזהר ולהישמר וללכת בנחת. גם האוחז בהגה, מניע בידו כלי בעל מהירות ועוצמה חזקה שמסוגל להשחית ולהרוג. על הנהג להישמר ולהיזהר, לנסוע בנחת ולפי כללי הנהיגה ולשים לב היטב למתרחש בדרך, זאת, מתוך זהירות שלא לפגוע ולהרוג אחר.

כך פסק רבי עקיבא איגר (שו"ת, מהדורה תניינא סימן ג) לגבי אדם שהדהיר את סוסיו הטעונים במשא בלילה ובשל המהירות הם פגעו בבנו ובמשרתו שישנו על עץ שהיה קשור לעגלה. אמנם יתכן, שאם הם היו ערים היה באפשרותם להימלט ולהציל את עצמם, אבל היה לו לבעל הסוסים להיזהר יותר בלילה. ולכן:

אפשר דלענין גלות היה פטור גם כן, מדין שהוא קרוב למזיד, להריץ הסוסים טעונים במשא ובלילה, ואדם מועד לעולם בדבר שקרוב לפשיעה, ...דודאי צריך ליזהר ולחוש שמא תפול העגלה ע"י שמירץ (=שמריץ) הסוסים בלילה.

⁸ ראה גם באור שמח על הרמב"ם כאן, שתירץ באופן דומה.

נהיגה עם סוסים הנושאים משא כבד בלילה היא אפשרית, ובלבד שנוהגים בזהירות. אם לא, אזי הנוהג הוא אכן רוצח.

כך הסיק מדברי הרדב"ז לעיל, הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת חלק ה סימן טז:

נוהג ברכב וגרם לאבדן נפש מישראל, מחמת שנהג במהירות מופרזת, או מפני שלא ציית לתמרור, או שעבר עבירה אחרת על חוקי התנועה, הרי שגגתו עולה זדון... בנוהג ברכב במהירות מופרזת שהסכנה הרבה יותר רצינית, שאין באפשרותו לעצור המכונית מיד כשירצה, אשר אם עבר ורמס וטרף ואין מציל, וכן כל כיוצא בזה.⁹

וראה עוד בתשובת הרדב"ז בלשונות הרמב"ם חלק ב' (חלק ה סימן שד), שההולך במרוצה וכלי משחית בידו ופגע בחבירו בלי כוונה והרגו, הוי כשוגג הקרוב למזיד, שאין הגלות לערי מקלט מכפרת עליו כדין שאר מי שרצח נפש בשגגה, שהרי היה לו להזהר מאוד ללכת בנחת, כיון שכלי משחית בידו ועלול לגרום להריגת אדם. ע"ש.

והוא הדין לנידון דידן, שהרכב הוא כלי קטלני ביותר, ועלול מאוד לפגוע ולסכן חיי אדם. ומי שלא נזהר לנהוג במתינות כראוי, נחשב הדבר לפשיעה, וקרוב למזיד הוא, וכהורג בידים הוא... כי הדבר ברור שאין לחלק בזה בין ההורג במו ידיו, כלשון הכתוב "ידיכם דמים מלאו" (ישעיהו א, טו), לבין רוצח על ידי בעיטה ברגליו, או בגופו, שדרך הכתוב לדבר בהווה.¹⁰

⁹ ראה, הרב אהרון יצחק זסלנסקי, "כהן שהרג את הנפש לענין נשיאת כפים", נעם, י (תשכ"ז), עמ' לג-מז, אות כג שאם הרג מחמת שנסע במהירות הרי זה קרוב למזיד.

¹⁰ בהמשך הדברים דן הרב עובדיה יוסף, בהגדרת דרך הפגיעה של נהג הנוהג במכונית, בסוגית אשו משום חיציו. אך הרב יעזר אריאל, "פיצויים על תאונות ונזקים לרכב", קובץ הציונות הדתית, תשס"ב, עמ' 483, רואה בנהג שדרס אדם ולא אש. ראה גם דברי: הרב שבתאי יודלביץ, נעם, שם, אות יט, ותגובת הרב יעקב אריאל, *** ובלכתך בדרך**ויש לדון עוד במושגים נוספים הקשורים לכך:

משמעות דבריו הוא שבמצב בו התאונה היתה יכולה להימנע לו הפוגע היה מסתכל ורואה אם משהו בא מולו, אזי האחריות מוטלת עליו. אין התייחסות ליכולתו של הנפגע להיזהר ולהישמר מפני התאונה, והאחריות מוטלת על הפוגע בלבד. קרן זוית היא דוגמא למקום בו יש קושי לראות את זה שבא כנגד הפוגע, ולכן הפוגע איננו נכלל בהגדרת רוצח בשגגה: "וְאִם בִּפְתָּע בָּלֹא אֵיכָה הִדְפּוֹ אוֹ הִשְׁלִיךְ עָלָיו כָּל כְּלִי בָּלֹא צְדִיקָה" (במדבר לה, כב).

דוגמא נוספת לשוגג קרוב למזיד: נהג הרואה מרחוק שהאור הירוק ברמזור מהבהב, ועומד להתחלף לצהוב ואח"כ לאדום, ובמודע הוא מחליט להגביר מהירות ולעבור את הצומת. אלא שהאור התחלף לאדום, הוא לא הספיק לעבור את הצומת ופגע בהולך רגל שחצה את הכביש במעבר חציה כראוי, לאחר שאצלו התחלף האור לירוק, או שהוא פגע במכונית שהחלה לחצות את הצומת והרג את נוסעיה. זהו שוגג קרוב למזיד. הפוגע מכיר ויודע את דרך פעילות הרמזור, ואעפ"כ לא נזהר.

2. נהג עייף שנרדם על ההגה והרג

העייפות מקשה על הנהיגה, ולא מאפשרת לנהג להיות ערני כנדרש. אין מדובר על ראייה מוגבלת בשל קרן זוית (או כל מסתור אחר, חושך וכד'), אלא על מגבלה גופנית שלא מאפשרת לנהג להסתכל על הדרך ולנהוג כראוי. ובדרך כלל נהג מרגיש ויודע מראש שהוא עייף ויהיה לו קשה לנהוג. "אדם מועד לעולם בין ער בין ישן" (משנה בבא קמא ב, ו; בבא קמא כו ע"א), וכיון שכך אם הזיק והרג בשעה שהוא נהג בשל עייפות הוא יהיה חייב.

הרב שמואל הלוי וואזנר (שו"ת שבט הלוי חלק ח סימן שא) דן ביחס לנהג שנרדם במהלך נסיעה וגרם לאסון (מדובר שם על גרימת נזק ולא מות):

כוחו, כח כוחו, כח שני, ועוד. במסגרת זו לא נדון בכך. ראה בענין זה: הרב רועי צבי תמיר, יאיר נתיבים, עמ' 85-87.

נהג שישן באמצע נסיעתו מניו יורק למונטרעאל ועל ידי זה נגרם אסון, והשאלה אם השינה בגדר אונס בלבד דחייב רק בנזק ולא ברפוי, או הוא בגדר אונס קרוב לפשיעה דחייב מלבד הנזק גם ברפוי, עיין ב"ק כ"ו ע"ב, וכ"ז ע"א.

איברא בעיקר הדבר היה נראה לכאורה דאם נהג הזה נרדם בנסיעה הארוכה הזאת מיד קרוב לתחילת הנסיעה, לית דין ודיין שהנהג פשע בנפשו ונפש אחרים שלא ישן מספיק והכניס עצמו בנסיעה כזאת. איברא אם אירע האונס קרוב לסוף הנסיעה שדרך העולם שגם אם היה ישן והיה מספיק לו, מכל מקום הרי פעמים נופל תרדמה על האנשים ע"י נסיעה ארוכה בפרט בחשכת לילה בזה קשה לקבוע שהוא אונס קרוב לפשיעה.

לדבריו, נהג שנרדם מיד בתחילת הנסיעה מלמד על כך שהוא עייף מלכתחילה, ועל כן הוא פושע ויהיה חייב. אך אם נרדם לאחר נסיעה ארוכה, הוא מסתפק שמא הדבר הוא בגדר אונס.

הרב עובדיה יוסף, (שו"ת יביע אומר, חלק ט חו"מ סי' ה) נשאל אף הוא שאלה דומה על נהג שנרדם בנסיעה ועשה תאונה, וכתוצאה מכך נגרם נזק לנוסע שהיה איתו ברכב:

הוברר לנו שהנהג לא ישן ככל הצורך בלילה שלפני הנסיעה, ולכן נרדם על ההגה וגרם לתאונה... והואיל ולא ישן ככל הצורך קודם הנסיעה, מה שנרדם על ההגה הוא פשיעה, וחייב לשלם דמי ריפוי ושבת... וכשהרגיש בעצמו שהוא עיף היה לו להפסיק את נהיגתו במכונית, ולנוח איזה זמן, עד שיווכח בעצמו שהוא יכול כבר לנסוע מבלי חשש שתחטפנו שינה, והרי הנוסע עימו, ואילו הוא נושא את נפשו, ואחריות הנהג גדולה בזה הרבה יותר משומר שכר, שהרי יכול היה הדבר להסתיים באסון ממש, וכשנרדם בשעת הנסיעה הוי כחובל בידים.

בהמשך דבריו הוא מתייחס לדברי הרב שמואל וואזנר, ואיננו מסכים לדבריו, שאם נהג נרדם בסוף נסיעה ארוכה, הרי זה אונס, מאחר שגם נהג שנהג זמן רב, איננו נרדם באופן פתאומי. בשלב מסוים הוא ירגיש שהוא מתעייף, ועל כן גם אז נראה שיש לו לעצור בצד לנוח ולהתרענן ורק אז להמשיך.

נראה שבאשר להלכות נזיקין הוא אכן יהיה חייב לשלם דמי ריפוי ושבט, ובאשר להריגה, יש לראותו בגדר מזיד או לפחות קרוב למזיד.

3. נהג שהיה שיכור או תחת השפעת סמים והרג

כך גם באשר לנהיגה במצב של שכרות, לאחר שתיה מרובה של אלכוהול, או נטילת סמים. במצב כזה, חושי האדם מתערפלים, הוא איננו מודע לקורה סביבו, ואיננו מסוגל לשלוט על מעשיו ובודאי לא בעירנות הנדרשת. באופן כללי, שתייה לשכרה ונטילת סמים כדי "לדפוק את הראש", אינם דרכה של תורה. החיים נועדו למילוי בתוכן ובעשייה חיובית, ולא לבריחה מהם ע"י טשטוש החושים, שיכולים להביא את השיכור לפחיתות ולעשיית מעשים שליליים ביותר. "השכרות הוא ממעשה האיש הרע, בבחירתו" (רמב"ם מורה נבוכים חלק שלישי, פרק ח). גם חז"ל ובעלי המוסר וההגות הזהירו ובקשו להרחיק את השתיה לשוכרה ואת נטילת הסמים. להלן ביטוי אחד מתוך מכלול גדול של מקורות (מדרש בבמדבר רבה (וילנא) פרשה י, ב):

"אַל תֵּרָא יֵין כִּי יִתְאַדָּם כִּי יִתֵּן בְּכִיס (בְּכֹסֶת) עֵינָיו יִתְהַלֵּךְ בְּמִישְׁרֵיהֶם" (משלי כג, לא).
הזהירה רוח הקדש על היין שלא ישתכר אדם. למה? "כי יתאדם" שאחריתו דם.
שעובר עבירה שיתחייב עליה מיתה, דבר אחר: "כי יתאדם" כי יתאוה לדם נדה ולדם זבה.

"כי יתן בכוס עינו" בכיס כתיב? על ידי הכוס יתן עינו בכיס. לשון נקי דברה תורה
לומר שיבא על הערוה. ...דבר אחר: "יתהלך במישרים" סוף שהוא מתיר את
העבירות ועושה אותן הפקר.

מה דינו של שיכור או אדם שהיה תחת השפעת סמים, שהרג אדם אחר? בגמרא בעירובין
(סה ע"א) נאמר:

שיכור מקחו מקח וממכרו ממכר, עבר עבירה שיש בה מיתה - ממיתין אותו,
מלקות - מלקין אותו, כללו של דבר: הרי הוא כפיקח לכל דבריו, אלא שפטור מן

התפלה... אמר רבי חנינא: לא שנו אלא שלא הגיע לשכרותו של לוט, אבל הגיע לשכרותו של לוט - פטור מכולם.

לכאורה מברייטא זו ניתן להבין שככל שרמת השכרות גבוהה יותר, אזי השיכור יהיה פטור מעונש? כך הקשה הרב יואל סירקיס (שו"ת בית חדש, הב"ח, ישנות, סימן סב) כשדן במקרה בו אדם שיכור זרק בעת חתונה זכוכית אל קיר, ורסיס פגע בעינו של חברו וסימא אותו. ותשובתו:

ולא היא. דלא קאמר תלמודא דבהגיע לשכרותו של לוט פטור אלא להני דקא חשיב בברייטא בפירוש מקח וממכר מיתה ומלקות, אבל לגבי ניזקין אין ספק דחייב. דהיה לו להזהר מתחלה שלא ישתכר כלוט ולהזיק את הרבים, דמי אנסו להשתכר כל כך עד דלא ידע מה קעביד. וכיון דאונס דמחמתיה הוא דאיהו הוא דגרים לנפשיה חייב בניזקין. ואפילו ישן דאי אפשר בלא שינה, אפילו הכי חייב בניזקין, כל שכן בשיכור דהוה פושע גמור... העיקר כאשר כתבנו ראשונה דאפילו היה שכור כשכרותו של לוט חייב מדינא מאחר שאונס זה לא אתא אלא מחמתיה מדעתיה דנפשיה, וכיון דהוה ליה לעיונא שלא להשתכר ולהזיק הוי ליה פושע גמור.

אכן הרמב"ם (הל' חובל ומזיק א, יא) כותב שגם שיכור מועד לעולם:

אדם מועד לעולם בין שוגג בין מזיד בין ער בין ישן **בין שכור**¹¹ אם חבל בחבירו או הזיק ממון חבירו משלם מן היפה שבנכסיו.

הטעון הבסיסי של הב"ח הוא שמאחר ומדובר בפגיעה באחרים, השיכור יהיה חייב: "דמי אנסו להשתכר כל כך עד דלא ידע מה קעביד". הוא בחר בכל זאת להשתכר, ועל כן עליו לשאת בתוצאות.

¹¹ מקור דברי הרמב"ם במשנה בבא קמא ב, ו (בבלי כו ע"א), ושם לא נזכר "בין שיכור".

נראה שכיום, הסיבה לחייב נהגים שיכורים לשאת במלוא האחריות, חזקה אף יותר מזו שציין הב"ח. שהרי נהגים מוזהרים שוב ושוב, שלא לשתות לשוכרה אם הם צריכים לנהוג אחר כך. הנהגים מתבקשים לתאם מראש, שאחד מבין חבורה לא ישתה, והוא זה שיוכל לנהוג ברכב ולהסיע את חבריו לביתם - "אם שותים לא נהגים".

יש להעיר כי סיסמה זו נותנת לגיטימציה לשתות, רק שיש בו אזהרה בדבר הנהיגה שאחרי. אילו אנו הינו מנסחים סיסמא, היינו מנסחים משהו מעין: "אין שותים, ונהגים בבטחה". אך בכל זאת, השתייה לשכרה היא בבחירתו המודעת של האדם, על אף האזהרות המרובות שלא לנהוג במצב שכזה, ועל כן יש לראותו כרוצח במזיד.¹²

הרב שלמה לוריא (ים של שלמה בבא קמא פרק ג סימן ג) סובר אף הוא ששיכור חייב בנוזקין,¹³ ומסביר את הגמרא בעירובין (סה ע"א) אחרת:

והשיכור, אפילו הגיע יותר משכרתו של לוט, מכל מקום מחייב בתשלומים על כל הזיקות. ומה שמסקינן בפרק הדר (עירובין ס"ה ע"א) דשיכור כלוט פטור ממיתת בית דין, ולא מלקין אותו, היינו דפטור מדיני שמים על אותו העוון. ומ"מ מקבל דינו על מה שלא עצר ברוחו ושיכר עצמו להשתגע. אבל לפוטרו מדין הזיק שמזיק לחבירו, פשיטא שחייב. דאדם מועד לעולם, בין שוגג בין מזיד, בין ער בין ישן, בין אונס בין רצון. דאם לא כן לא שבקת חיי, דכל שונא ישתה וישתכר על חבירו להזיקו, ויפטור. ואפילו בפורים דמחויב להשתכר, מ"מ אין כונת רבותינו כדי שישתגע. רק כמו שכתב הרמב"ם (ה' מגילה פ"ב ה"טו) צריך להשתכר להיות נרדם בשכרתו.¹⁴

¹² אמנם בגמ' בעירובין סד ע"ב נאמר הליכה וגם רכיבה מפיגים את חזקת היין, אבל לא נראה שהדברים אמורים גם על נהיגה ברכב.

¹³ כים של שלמה, סובר גם ר' עקיבא איגר בהערותיו על שו"ע חו"מ סי' רלה, כב.

¹⁴ אכן, אפילו בפורים, שאז יש מצוה להשתכר, הזהירו הפוסקים מהסכנות העלולות להיגרם, ובהם אף שפיכות דמים, ולכן הגבילו את השתייה. כך כותב מרן הרב יוסף קארו: "כתוב בארחות חיים (הל' "

לפיו, הפטור הוא מידי שמים, אך חייב בדיני אדם. החיוב הוא על כך: "שלא עצר ברוחו ושיכר עצמו להשתגע". אמנם, הטיעון שאם לא כן כל אדם ישתכר ויזיק את חברו, הוא קשה קצת שהרי שיכור איננו מודע למעשיו, ויקשה עליו לתכנן בצורה מדויקת איך הוא מזיק ופוגע בחברו. אך גם בלי טיעון זה, האזהרות המרובות שלא לנהוג תחת השפעת אלכוהול וסמים, והמודעות הרבה שנוצרה בעקבות כך, מחייבת את הנהוג בשכרות בכל זאת, כפושע וכמזיד.¹⁵

ב. שוגג

1. דרך ירידה - הגברת מהירות במכונית בירידה

המשנה במכות בתחילת פרק שני (פ"ב מ"א; בבלי מכות ז ע"א-ע"ב), פותחת בדוגמאות, ואחריו עיקרון כולל מהו רצח בשגגה:

אלו הן הגולין - ההורג נפש בשגגה:

[א] היה מעגל במעגילה ונפלה עליו והרגתו,

[ב] היה משלשל בחבית ונפלה עליו והרגתו,

[ג] היה יורד בסולם ונפל עליו והרגתו

הרי זה גולה.

פורים אות לח) חייב אינש לבסומי בפוריא לא שישתכר שהשיכרות איסור גמור, ואין לך עבירה גדולה מזו שהוא גורם לגילוי עריות ושפיכות דמים וכמה עבירות זולתן אך שישתה יותר מלימודו מעט" (בית יוסף אורח חיים סימן תרצה אות א - ב).

¹⁵ ראה עוד: גדעון ליבון, "אחריותו הפלילית של השיכור במשפט העברי", דיני ישראל, ג, עמ' 71-88; הרב רועי צבי תמיר, "בגדרי שיכור וחיובו בנזיקין ועונשים", מאיר נתיבים, עמ' 182-185.

אבל:

[א] אם היה מושך במעגילה ונפלה עליו והרגתו,

[ב] היה דולה בחבית ונפסק החבל ונפלה עליו והרגתו,

[ג] היה עולה בסולם ונפל עליו והרגו □

הרי זה אינו גולה.

זה הכלל: כל שבדרך ירידתו - גולה, ושלא בדרך ירידתו - אינו גולה.

ובגמרא (מכות ז ע"ב) נלמד העיקרון שמופיע במשנה מפסוק:

מנא הני מילי? אמר שמואל, דאמר קרא: "אוּ בְּכָל אֶבֶן אֲשֶׁר יָמוּת בָּהּ בְּלֹא רְאוּת
יִפֹּל עָלָיו וַיָּמָת" (במדבר לה, כג) - עד שיפול דרך נפילה.

יש סיכוי רב יותר לפגוע בחפצים אלה דרך ירידה, כי החפץ נמשך כלפי מטה, ועל כן,
כשאדם מעגל במעגילה, או משלשל בחבית או יורד בסולם, אזי הוא חייב. מודעות
מוקדמת לכך וזהירות נדרשת, יכולה למנוע רצח בשגגה. כך הסביר זאת הרמב"ם (הל'
רוצח ושמירת הנפש ו, יב):

שהרי דרך נפילה מצוי ברוב העתים להזיק ודבר קרוב הוא להיות שהרי טבע
הכבד לירד למטה במהרה והואיל ולא זירז עצמו ותיקן מעשיו יפה בשעת ירידה
יגלה, וכן כל כיוצא בזה.

ניתן ללמוד מכאן שכשאדם נוהג ברכב בירידה הוא חייב לנהוג בזהירות גדולה יותר.
האפשרות שהבלמים יתקלקלו, או שהוא יאבד שליטה, גבוהים יותר מאשר כשהוא נוסע
במישור או בעליה.

2. קרן זוית - כשלא ראו זה את זה כלל

בהמשך הסוגיה מופיעה אותה דרשה שהוזכרה לעיל: "בפתע - פרט לקרן זוית" (מכות ז ע"ב). ראשונים אחרים מפרשים אחרת לחלוטין את דרשת הגמרא, ממה שפירשנו לעיל. רש"י שם מסביר:

בפתע פרט לקרן זוית - שלשון פתע הוא בסמוך, כדמרגמינן: בתכיף. פרט לקרן זוית - אם היה זה יוצא ממבוי זה ונכנס לזה לפנות לימין או לשמאל וסכינו בידו, וזה בא כנגדו בקרן זוית ולא ראהו, והרגו.

הריטב"א (שם) מסביר את דברי רש"י, ומחדד את ההבדל בין רוצח שוגג הגולה לעיר מקלט, לבין רוצח שוגג קרוב לאונס שאינו גולה:

אם בפתע פרט לקרן זוית. פי' רש"י ז"ל בפתע - כמו בתכף. כתרגומו. והוא לשון סמוך כדאמרינן תכף לסמיכה שחיטה. ולא חייבו הכתוב גלות אלא בשדיו סמוכין זה לזה כשהרגו, כלומר שבא עליו פתאום ולא ראהו הנהרג שישמור ממנו, וכגון שהיו שניהם בתחילת קרן זוית זה בא מכאן וזה בא מכאן, ועד שפגעו זה בזה ונהפך זה והרגו לא ראו זה את זה.

רצח בשגגה הוא במצב בו שני הצדדים, הפוגע והנפגע לא ראו זה את זה עד נקודת המפגש ביניהם, בקודקוד של קרן הזווית, שגרמה לכך שהאחד פגע באחר. הפוגע מתחייב גלות, כיוון שבידו מכשיר חד ניתן להזיק ולפגוע בו, ובמצב בו שדה הראיה מוגבל (מסתור, חושך, וכד'), יש להיזהר יותר. רק בהפתעה מוחלטת, הפוגע יהיה פטור.

על כך שאין חיוב גלות על מי שמחזיק בידו חפץ או מכשיר מסוכן שעלול לפגוע, כיוון שמוטל עליו להיזהר יותר, ניתן ללמוד מהגמרא בבבא קמא (כו ע"ב):

אמר רבה: היתה אבן מונחת לו בחיקו ולא הכיר בה, ועמד ונפלה... לענין גלות - פטור... הכיר בה ושכחה, ועמד ונפלה... לענין גלות - חייב, דאמר קרא: "בשגגה" (במדבר לה, יא), מכלל דהוה ליה ידיעה, והא הויא ליה ידיעה.

הרשב"א (שם) מסביר שהדוגמא בתורה לרצח בשגגה, היא חטיבה של עצים ביער. על חוטב העצים להיות מודע לסכנות העלולות להיגרם בשל מעשיו, ונדרש ממנו להיזהר: "דשגגה שיש בה ידיעה מתחילה בעיניו, דומיא דכי יבא את רעהו ביער לחטוב עצים ונדחה ידו בגרזן".

הגדרת הגמרא, ששגגה זהו מצב בו יש לאדם מודעות לכך שיש בידו חפץ שיכול גם להרוג אם לא נשמרים איתו, או שלא משתמשים בו בצורה הנכונה ובוזהירות הראויה. הצפייה ממחזיק חפץ כזה שיש לו גם יכולת פגיעה עד כדי להרוג (אבן, סכין, מכונת) להיזהר יותר, ובמיוחד במצבים בעיתיים, כמו בעת פניה בקרן זווית, כשיש מסתור או מגבלת ראייה אחרת.

על שני העקרונות שצינו כאן, לחיוב רוצח בשגגה גלות: "דרך ירידה", "בפתע - פרט לקרן זווית" שואל הערוך לנר (מכות ז ע"ב): על פי העיקרון שבמשנה: "שלא בדרך ירידתו אינו גולה", מה יהיה הדין כשהרג בשוגג במישור "כנגדו שאין כאן לא עליה ולא ירידה", וכמו כן מדוע צריך את הדרשה: "בפתע" פרט לקרן זווית, "דפירש רש"י שבא כנגדו בסכין, והא אין כאן דרך ירידה". דהיינו אם האופציה להרוג בשגגה היא רק בדרך ירידה, אז מה משמעות הדין בקרן זווית? ומשיב: "ולכאורה היה אפשר לומר, כיון דכתיב: 'ואם בפתע בלא איבה הדפו...או בכל אבן אשר ימות בה בלא ראות ויפל עליו', הרי דשני מיני מיתה הוזכרו: [א] ע"י דחיפה, [ב] וע"י השלכה". ע"י השלכה, זו רק דרך ירידה, וע"י דחיפה או כלי שבידו, אזי חייב גם כשפוגע באופן ישיר, ובמישור.

בחידושי בתרא (מכות ז ע"ב) כותב שדרך ירידה או דרך עליה אין הכוונה דוקא כלפי מעלה או כלפי מטה, אלא שליחת החפץ שיש לו יכול גם להזיק ממנו והלאה זהו דרך ירידה, ואילו דרך עליה זוהי פעולה שמרחיקה אמנם את החפץ מאדם שיכול להיפגע, אך בכ"ז החפץ נשמט ופגע באדם.

נראה שהמכנה המשותף הוא הדרישה ממחזיק החפץ - מעגילה בגג דרך ירידה, או מחזיק סכין בקרן זווית, להיות מודע לכך שבידו חפץ שיכול לגרום להרג, וכשיש מגבלה שמקשה

על השימוש וההחזקה באותו חפץ - דרך ירידה, שליחת החפץ כלפי הנפגע, קרן זווית, עליו להיזהר יותר, ומשלא עשה כן הרי זה שוגג וחייב גלות.

ג. עולה בשלב סולם מתולע ולא חזק - כשידוע לנהג שהרכב לא תקין

אפשרות נוספת בשלה יתחייב הפוגע לגלות לעיר מקלט, היא כשהוא ידע שהחפץ בו הוא השתמש לא תקין, ויתכן שכתוצאה מכך שהוא לא תקין, הוא גם עלול להזיק. בגמרא (מכות ז ע"ב) נאמר על כך:

היה עולה בסולם ונשמטה שליבה מתחתיו - תני חדא: חייב, ותניא אידך: פטור.

הגמרא מציעה שתי אפשרויות איך להסביר את הברייתות הסותרות, ואח"כ מעלה אפשרות אחרת, לפיה חייב או פטור, מתייחס לשאלה האם חייב או פטור מגלות:

הא והא לגלות, ולא קשיא: הא דאתליע, הא דלא אתליע. ואיבעית אימא: הא והא דלא אתליע, ולא קשיא: הא דמיהדק, והא דלא מיהדק.

רש"י שם מסביר:

הא דאתליע - חייב שכל שליבה שהתליעה כשדורסין עליה נכפפת היא למטה וירידה היא. ואם לא התליעה אין כאן ירידה.

הא דמהדק - אם היתה השליבה מלא הנקב שהיא תחובה בו ואחווה יפה יפה, אין כאן דרך ירידה ופטור. לא מהדק, ירידה יש כאן, וחייב.

רש"י קושר בין האמור בגמרא כאן, לבין העיקרון המחייב גלות - דרך ירידה. שלב סולם, מתולע או שאינו מהדק, נכפף כלפי מטה, ועל כן הריגה היתה בדרך ירידה.

אך רבי מנחם המאירי (מכות שם) לא קושר בין מצב שלבי הסולם לבין העיקרון המחייב גלות: דרך ירידה. לפיו, הקובע אם חייב גלות או לא, הוא האם היה על המטפס בשלבי הסולם לצפות שהשלב יתפרק ועלול יהיה לפגוע או לא:

אם היה שם דבר הראוי להעלות על ליבו שכן, כגון שהתליעה השליבה ונפסקה, או שלא היו ראשיה תחובים יפה בנקבי הסולם ונשמטה, גולה. אף על פי שדרך עליה היא, אין זה אונס וגולה. ואם אין שם אחת מאלו, הרי זה קרוב לאונס ואינו גולה.

לכאורה אם היה "דבר הראוי על ליבו שכן", יש לראותו כקרוב למזיד? אלא נראה שמדובר במצב ביניים בו היה ניכר שמהו לא תקין בשלבי הסולם, ובדיקה מעמיקה יותר היתה מגלה שהשלב מתולע או לא מחובר היטב.

אכן אם אין מקום להעלות על הדעת כלל שמהו לא תקין, ועל פניו השלבים נראים מהודקים וחזקים כמו תמיד, ובכל זאת הם התפרקו ואחר נפגע אזי יהיה המטפס יהיה פטור. לא רק זאת, הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט (כאן), מעיר שאם אכן יתברר אחר כך שהשלב התלע מבפנים ולא היה ניכר הדבר מבחוץ, ייחשב ההורג לאנוס.¹⁶

הרמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש ו, יד) איננו מבחין אם השלב הוא תקין ומהודק או לא: היה עולה בסולם ונשמטה שליבה מתחת רגלו ונפלה והמיתה פטור מן הגלות.

יתכן, ולשיטת הרמב"ם סולם ושלביו איננו נחשב לחפץ שיכול להזיק, ולכן אין סיבה לבדוק באופן מיוחד את תקינות הסולם קודם העליה בו. אמנם יתכן שגם הרמב"ם יודה שאם ניכר בצורה ברורה שלבי הסולם לא תקינים, ועליה בהם יכולה לגרום לפגיעה באחר, יתכן אף שהעולה בו יחשב למזיד. גם אם יש מקום לחשוד שמהו לא תקין, והעולה בו לא בדק זאת קודם, והשלב פגע באחר, יהיה חייב גלות.¹⁷

¹⁶ הוכחתו היא מהגמ' בבבא קמא יב ע"ב שם נאמר שכיסוי בור שהתלע, אם התלע מתוכו זה בגדר אונס.

¹⁷ ביחס לנוזיקין, כן הבחין הרמב"ם האם השלב בסולם חזק ומהודק. ראה: רמב"ם הל' חובל ומזיק, ו, ד, ראב"ד שם; מגדל עוז שם; שו"ת הרדב"ז ה, שב.

מדוגמא זו ניתן ללמוד באשר לדינו של נהג שנסע ברכב לא תקין. אכן, ישנן תקלות שניתן להמשיך וליסע ברכב, ואין זה נחשב ללא בטיחותי, אך ישנן תקלות שעלולות לסכן את הנהג וגם את הסביבה. נהג שמודע לכך שמשוהו לא תקין ברכב, גם אם הוא איננו יודע בוודאות מהי מהות התקלה, (שומע רעשים לא מוכרים מהמנוע, נדלקות נורות אזהרה מסוימות, צמיגיו לא לגמרי תקינים), וכתוצאה מתקלות שהיה מקום לפחות לבדוק אותם לפני הנסיעה, ולא עשה כן, אזי יהיה חייב גלות.

ד. שוגג קרוב לאונס

הריטב"א ממשיך להסביר את דרשת הגמרא באשר לקרן זוית, במצב בו הפוגע יוגדר כשוגג קרוב לאונס:

ולאפוקי אם הרגו בסוף קרן זוית. כי כשהיה בא ההורג מדרך לקרן צפונית מזרחית ופניו למזרח והלה בא מצד דרום לצד ערבית צפונית ופניו לצפון, היה הנהרג הזה רואה את ההורג קודם שיראנו, והנהרג היה יכול להשמר, וכשלא נשמר נמצא שהוא פושע ונעשה ההורג אנוס וכן פי' רבינו מאיר הלוי ז"ל.

כשהנהרג ראה את ההורג ולא נזהר ואילו ההורג לא היה יכול לראות אותו, אזי הנהרג פושע וההורג אנוס ופטור.

הריטב"א מטיל במידה רבה אחריות גם על הנהרג, אם היה בידו למנוע את הפגיעה. לכן נראה שאם יוכח שהנהג הפוגע עשה את כל מה שניתן על מנת לוודא האם מישוהו בא מולו, ובכל זאת קרתה תאונה אזי הוא יהיה פטור כאנוס. לחילופין, הריטב"א מציג את האפשרות בו הנהג הנהרג ראה את רכבו של הנהג ההורג, בו בזמן שהנהג ההורג לא יכול היה לראות אותו מראש, והנהרג לא עשה את שנדרש להיזהר ולהישמר מהתאונה, אזי ההורג יהיה פטור כאנוס.

להלן דוגמא נוספת, הנלמדת מדיוק הפסוקים למקרה בו ההורג יהיה פטור מדין אונס:

וְאִשֶּׁר יָבֵא אֶת רֵעֵהוּ בַיָּעַר לְחָטֹב עֵצִים וְנִדְחָה יָדוֹ בַּגֶּרֶן לְכָרֶת הָעֵץ וְנָשַׁל הַפְּרָזֶל מִן הָעֵץ וּמִצָּא אֶת רֵעֵהוּ וּמָת הוּא יָנוֹס אֶל אַחַת הָעֵרִים הָאֵלֶּה וְחָי" (דברים יט, ה)

מה פשר הביטוי בפסוק: "ומצא את רעהו"? בגמרא (מכות ח ע"א) נאמר:

תנו רבנן: "ומצא" - פרט לממציא את עצמו. מכאן אמר רבי אליעזר בן יעקב: אם משיצתה האבן מידו הוציא הלה את ראשו וקבלה - פטור.

אם הנהרג המציא את עצמו למסלול שבו האבן מונפת, ההורג יהיה פטור.¹⁸

בשו"ת מהר"ם מלובלין (סי' מג) דן במקרה בו אדם ירה על קיר שבחצר ביתו כבמטווח, ופגע באדם אחר שנכנס לחצר, והרגו. אולם, הסתבר, שבעל החצר היורה, העמיד שומר בפתח החצר כדי להזהיר את הנכנסים, אלא שההרוג לא שמע להוראות השומר, ונכנס למרות הכל. מקרה זה נחשב לאונס והיורה פטור.

אם הולך רגל קופץ בפתאומיות לכביש, ובודאי אם הוא עושה כן במקום שהולכי רגל לא הולכים שם - שלא במעבר חציה, או אם ילד רץ פתאום לכביש, אזי הנהג ההורג, שנהג בזהירות ועל פי כללי התנועה כנדרש, יהיה פטור.¹⁹

¹⁸ בגמ' בב"ק לג ע"א נחלקו אמוראים בדעת רבי יוסי בר חנינא, האם זורק אבן לרשות הרבים, והניזק הוא זה שהמציא את עצמו, והפוגע הזיק וחבל, האם חייב בארבעה דברים. רב זביד משמו של רבא אמר שחייב בארבעה דברים, שהרי פשע שזרק למקום שבני אדם מצויים, ורב פפא משמו של רבא סובר שהוא פטור. הראשונים חלוקים בדעת רב פפא: יש סוברים שאינו פטור אלא מארבעה דברים, אבל חייב הוא בנזק, שאף אונס גמור חייב בנזק (רבנו חננאל שם), ויש חולקים וסוברים שהוא פטור מכלום, שנאמר בחייבי גליות: ומצא את רעהו ומת, פרט לממציא את עצמו, וגזרת הכתוב "ומצא" - פרט לממציא עצמו, היא לפטרו אף מנזק (רמב"ם הל' חובל ומוזיק א, יט; תוס' ב"ק שם; בית יוסף חו"מ סי' תכא) או שהטעם לפטרו הוא שזהו אונס גמור. האריך בזה בספר: מאיר נתיבים, עמ' 92-93.

¹⁹ הרב שמואל רוזובסקי (שיעורים למסכת מכות ח ע"א אות שלה), חקר מה גדר הפטור בממציא את עצמו, האם מצד זה שהניזק גרם זאת לעצמו, או שהחסרון הוא במעשה הרציחה, שהרי שכשיצאה האבן מידו לא היה כדי להמית אדם אחר. רק אחרי שהגיע האבן הגיע אותו אדם ונהרג. מסקנתו כצד

סיכום

נדגים את המצבים ע"פ שכיחותם בתאונות דרכים:

שוגג קרוב לאונס

אדם נהג במכוניתו ודרס הולך רגל. התאונה היתה באופן מפתיע לחלוטין, באופן כזה שלא היה ניתן לצפות מראש את שיקרה. גם בזמן שהיו ערי מקלט, הפוגע איננו גולה לשם, ולגואל הדם גם אין רשות לפגוע בפוגע. דוגמאות:

אדם נוהג במכוניתו בכביש עירוני במהירות המותרת. הולך רגל קופץ לכביש לפתע ונדרס; נהג מכונית סוטה ממסלולו ומתנגש במשאית הנוסעת בנתיבה. למשאית אין להיכן "לברוח", ואין לה מספיק זמן לבלום, ונהג המכונית נהרג.

שוגג

תאונה שבשלב מסוים היתה צפויה, אולם, לאחר מכן היתה בלתי נמנעת. בזמן שהיו ערי מקלט הפוגע היה גולה לשם, ולגואל הדם רשות לפגוע בו מחוץ לעיר המקלט. דוגמאות:

אדם נהג במכוניתו ובשלב מסוים לא התרכז בנהיגה, חשב על משהו אחר, ולא שם לב שהולך רגל החל לחצות את הכביש במעבר חציה. כשהוא שם לב היה מאוחר והוא פגע

א', אך השוואת זורק אבן לנהיגה במכונית, מרחיקה עוד את הצד השני של החקירה. זורק אבן, היא פעלה ממוקדת שיש לה תחילה וסוף בפרק זמן מוגבל, והאבן במעופה אכן מסוגלת להזיק. אדם הנוהג במכונית, איננו רוצה כלל להזיק בה, וכל רצונו הוא להגיע לייעודו. אם כל הנהגים וכל הולכי הרגל, יעשו את המוטל עליהם בזהירות הנדרשת, לא יהיו תאונות, והרכב לא יוכר ככלי שיש ביכולתו להזיק. אלא שאם הוא ינהג שלא בזהירות, ושלא על פי כללי הנהיגה המקובלים, אזי הוא עלול להזיק ולהרוג. על כן ברור שהפטור של הפוגע הוא מצד זה שהניזק, הנהרג גרם זאת לעצמו.

בהולך הרגל והרגו. לו הוא היה מרוכז בנסיעה הוא היה בודאי שם לב לכך, והיה יכול לעצור בזמן;

נהג עוקף מכונית אחרת, במקום בו מותר לעקוף, בהנחה שהוא יצליח לסיים את העקיפה ולא לפגוע במכונית הבאה ממול. מסתבר שהיה זה שיקול דעת לא נכון, ועל מנת לא לפגוע במכונית ממול, הוא מנסה לחזור חזרה לנתיב שלו, אך הוא פוגע בנהג המכונית אותו הוא ניסה לעקוף.

שוגג קרוב למזיד

כאשר לפוגע לא היתה כוונה פלילית לרצוח, אולם, הסיכון היה צפוי ולכן היה עליו לנהוג במשנה זהירות כדי לא לפגוע באחרים. גם פוגע זה איננו גולה לעיר מקלט, אבל מסיבה הפוכה. עיר המקלט קולטת רק מי שרצח בשגגה, ולא מי שמעשיו קרובים יותר לרצח במזיד. כל חייו הוא יחיה בפחד וחשש מפני גואל הדם שיכול לפגוע בו בכל מקום. דוגמאות:

ילד קפץ לכביש ונדרס. בחקירה התברר שהנהג נהג במהירות גבוהה מעל למותר בשטח עירוני. לו היה נהג במהירות המותרת היה יכול להספיק לבלום;

מכונית סטתה מסלולה ומתנגשת במשאית. בחקירה הסתבר שנהג המשאית נהג במהירות גבוהה מעל למותר בחוק. לו הוא היה נהג במהירות המותרת, ישנה סבירות רבה שהיה מצליח לבלום והתאונה היתה נמנעת.

על חובת הזהירות עת נהיגה בכביש, נסיים בדברי הרב שמאי גרוס, שו"ת שבט הקהתי, ה סי' רמא:

ידוע מה שציוה כ"ק מרן האדמו"ר מהר"א זצ"ל (האדמו"ר ר' אהרון מבעלז), לנהג אחד שבקש סגולה שלא יארע לו שום תקלה ותאונה, וציוהו שישמור כח חוקי התנועה כחומרת י' הדברות, וגם כן כשרואה אנשים הולכים יקחם במונית שלו, ובזכות החסד שעושה על הדרך ינצל מכל פגע רע.